

ALALIYA VA AFAZIYANI BIR BIRIDAN FARQI

Abdulxamidova Gulnoza Nasriddin qizi

*Namangan davlat universiteti pedagogika fakulteti,
ta'lim menejmenti kafedrasi o'qituvchisi*

Otaxonova Mohinur Nosirxon qizi

*Namangan davlat universiteti, Pedagogika fakulteti,
Defektologiya (Logopediya) yo'nalishi 3-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada alaliya va afaziya kasalligi, ularni bir-biridan farqlashda uchrayotgan muammolar hamda alaliya va afaziya kasalligida kuzatiladigan o'xshash va farqli belgilar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Alaliya, afaziya, bosh miya po'stlog'I, sensor afaziya, motor afaziya, afferent motor afaziya, efferent motor afaziya, akustik-gnostik afaziya, akustik-mnestik afaziya.

Аннотация: В этой статье обсуждаются проблемы дифференциации алалии и афазии, а также сходства и различия между алалией и афазией.

Ключевые слова: Алалия, афазия, кора головного мозга, сенсорная афазия, моторная афазия, афферентная моторная афазия, эфферентная моторная афазия, акустогностическая афазия, акустико-мнестическая афазия.

Annotation: This article provides information on alalia and aphasia, the challenges of differentiating them, and the similarities and differences between alalia and aphasia.

Key words: Alalia, aphasia, cerebral cortex, sensory aphasia, motor aphasia, afferent motor aphasia, efferent motor aphasia, acoustic-gnostic aphasia, acoustic-mnestic aphasia.

Alaliya (yun. a — inkor qo'shimchasi va lalia — nutq) — bosh miya katta yarim sharlari po'stlog'idagi nutq zonalarining chala rivojlanishi yoki zararlanishi sababli bolalarning tilga kirmasligi yoki tuzuk so'zlay olmasligi. Bola boshining ona qornidaligida yoki tug'ilish chog'ida jarohatlanishi, shuningdek go'daklik davrida og'ir kasalliklar bilan og'rishi va boshqalar alaliyaga sabab bo'ladi. Alaliyada bola nutqi uzoq vaqt rivojlanmaydi: 5-7 yoshgacha, ba'zan 10-12 yoshgacha bolaning tili chiqmaydi. Alaliyaning motor va sensor xillari bor. Sensor alaliya kamdan-kam, motor alaliya esa xiyla ko'p uchraydi. Motor alaliyada bola kam va noto'g'ri gapiradi, unga qaratilgan nutqni tushunadi. Ayrim tovushlarni talaffuz qilgani bilan tovush birikmalarini o'zlashtira olmaydi, butun so'z o'rniga uning bir qismini aytadi (masalan, mushukni „mu“deydi) va hokazo. Sensor alaliyada bola atrofdagilarning nutqini yomon tushunadi yoki mutlaqo tushunmaydi. Bunda bola nutqining nihoyatda buzilishi

ulgʻaygan sari ruhiy taraqqiyotda ham oʻz tengdoshlaridan ortda qolishiga sabab boʻladi. Alaliyaga yoʻliqqan bolalar maxsus maktablarda alohida usul bilan oʻqitiladi. Natijada, uzoq vaqt davomida boʻlsa ham, ularning koʻplari (motor alaliyaga yoʻliqqanlari) nutqi tuzalib, odatdagi maktablarning oʻquv dasturini oʻtadilar.

Alaliya — bolaning ona qornida yoki dastlabki rivojlanish bosqichida nutq shakllanishiga qadar bosh miya qobigʻi nutq doirasining organik jarohatlanishi oqibatida uzluksiz rivojlanmay qolishdir.

Alaliyaning tarqalganligi haqida ilmiy asoslangan maʼlumotlar yoʻq. Maʼlumotlarga koʻra, alaliya maktabgacha yoshdagi bolalarning bir foizi, maktab yoshidagi bolalarning 0,6 — 0,2% foizni tashkil etadi. Oʻrtacha hisobda, alaliya aholining 0,1 foizida kuzatiladi. Mualliflarning taʼkidlashicha, alaliya oʻgʻil bolalarda qizlarga nisbatan 2 marta koʻp uchraydi.

Artikulatsiya imkoniyatining butunlay yoʻqligi sifatida alaliya dislaliyaga taqqoslandi va keyinchalik haqqoniy ravishda anatriya deb nomlana boshlandi.

Turli mualliflarni keyingi ishlarida "alaliya" va "afaziya" atamaları uzoq vaqtgacha nomaʼlum chegaralanishda kuzatiladi. Faqatgina 30-yillarga kelib logopediyada "alaliya" va "afaziya" atamaları keskin farqlandi: **alaliya** — nutqning rivojlanmay qolishi, **afaziya** — nutqning yoʻqolishi.

50—60-yillarda bunday chegaralanish tasdiqlandi va hozirgi vaqtda koʻpchilik tadqiqotchilar tomonidan tan olingandir va terminologiya qanchalik serob boʻlsa ham, baʼzida oʻz oʻrniga ham egadir.

Alaliyani oʻrganishga katta hissa qoʻshgan olimlar, bular Gutsman 1884, A.Libmann 1900, M.V.Bogdanov-Berezovskiy 1909, E.Freshels 1931, keyinchalik esa M.Ve.Xvatsov, N.N.Traugott, V.K.Orflnskaya, R.Ye.Levina, L.V.Melexova, G.V.Matsievskaya, Ye.F.Sobotovich, V.A.Kovishkov, S.N.Shaxovskaya, V.K.Vorobeva va boshqalar.

Alaliyani oʻrganishda uzoq vaqt mobaynida uning kelib chiqish sabablarini turlicha koʻrsatganlar. R.Koen (1888), A.Gutsman (1924), E.Freshels (1931), M.Zeeman (1962) va boshqalarining fikricha, alaliya bolaning ona qornida yoki rivojlanish bosqichida shamollash yoki alimantar trofik moddalar almashinuvining patologik jarayoni natijasida kelib chiqadi.

Etiologik omillar ichida yetakchi oʻrinda homilaning ensefalit, meningit bilan xastalanishi; rivojlanishi uchun nomaqbul sharoit; homilaning zaharlanishi; homila yoki ilk rivojlanish davrida bosh miya shikastlari; ilk bolalik davrida xastalanishlar natijasida bosh miyaning zararlanishi va boshqalar.

Alaliya — markaziy xarakterdagi organik nutq buzilishi. Alaliyada bosh miyaning ayrim poʻstloq sohalarida nerv tolalarini shakllanishining orqada qolishi kuzatiladi. Asab tolalari yetishmagan bosqichda, yaʼni neyroblast oʻz rivojlanishini toʻxtatadi. Bosh miyaning bunday shakllanmaganligi tugʻma yoki bolada nutq

shakllangunga qadar yuzaga kelishi mumkin. Alaliyada bosh miyaning jarohatlanishi perenatal yoki ilk postnatal davrda yuzaga kelishi mumkin.

Alaliya - nutqiy rivojlanishning vaqtinchalik funksional sustlashuvimas. Bu nutq buzilishida nutqni rivojlantirishning barcha jarayoni markaziy asab tizimining patologik holati sharoitida kechadi. Alaliyaning ayrim ko'rinishlari tashqaridan bolalarning normal rivojlanishining ilk bosqichlariga o'xshaydi. Biroq vaqt o'tishi bilan bular o'rtasidagi farq yaqqol ko'zga tashlanadi, ya'ni nutqni normal rivojlanishi alaliyadan farqli ravishda nutq bosqichlarining o'rni boshqasi bilan uzviy va tez holda almashadi.

Afaziya (yunoncha a — inkor qo'shimchasi va phasis — fikr) — gapira olmaslik, so'zlash qobiliyatining buzilishi. Afaziyaga bosh miya po'stloq qavatidagi so'zlash markazining o'zgarishi sabab bo'ladi. Motor (harakat) va sensor (sezish) xillari bor. Motor Afaziyada bemor gapirmoqchi bo'lganda so'zlarni topa olmasa, sensor Afaziyada bemorga qaratilgan so'zlar ma'nosini anglab yetmaydi, o'z nutqini nazorat qilolmaydi. Afaziya bosh miyaning og'ir kasalliklari, rivojlanuvchi falajlik va hokazoda uchraydi.

Afaziya - nutqning to'liq yoki qisman yo'qolishi, u odatda, bosh miyaning lokal jarohatlanishi natijasida yuzaga keladi.

Afaziyani keltirib chiqaruvchi sabablarga quyidagilarni kiritish mumkin: miyada qon aylanishining buzilishi (ishemiya, gemorragiyalar), bosh miya jarohatlari, o'smalar hamda bosh miyaning infeksiyon kasalliklari. Qon tomir tizimidagi buzilishlari, kasalliklari sababli afaziya ko'proq kattalarda yuz beradi. Qon tomir tizimidagi bosh miya qon tomirlarining yorilishi natijasida yuz beruvchi anevrizm, tromboemboliya, revmatizm natijasida paydo boladigan yurak paroklari, miya-qobiq jarohatlari o'smirlar va yoshlarda ham kuzatiladi.

Afaziya — bu miya jarohatlarining og'ir asoratlaridan biri bo'lib, bunda nutq faoliyatining barcha turlari sistemali buzilgan bo'ladi. Afaziyada nutq buzilishlarining murakkabligi, buzilgan joyning lokalizatsiyasiga (masalan, bosh miyaning po'stloq osti bo'lim lariga qon quyilishida, jarohatlanish o'chog'ining joylashuviga qarab nutqning spontantiklanishiga umid bog'lash mumkin), jarohat o'chog'ining o'lchamiga, chapaqaylikda nutqiy faoliyat elementlarini funksional saqlanib qolgan xususiyatlariga bog'liq. Kasalning nutqiy nuqsonga bo'lgan reaksiyasi ham bu borada ma'lum darajada ahamiyatlidir.

Har qanday afaziya turining asosida u yoki bu neyrofiziologik va neyropsixologik birlamchi buzilishlar yotadi (masalan, praksisning dinamik yoki konstruktiv buzilishlari, fonematik eshituvning buzilishi, artikulatsion apparat apraksiyalari va h.k.). Bu buzilishlar nutqni tushunish, yozuv, o'qish, hisobdagi o'ziga xos sistemali kamchiliklarning paydo bo'lishiga olib keladi. Afaziyada nutq faoliyatining barcha turlari turli darajada sistemali buzilgan bo'ladi (og'zaki nutq, nutq xotirasi, fonematik

eshituv, nutqni tushunish, yozma nutq, o'qish, hisob va h . k.). Shu tufayli nutqiy buzilishning mohiyatini tushunish uchun neyrofiziologiya, neyropsixologiya va neyrolingvistika sohalaridagi bilimlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Motor afaziya inson miyasidagi Broka markazi shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Afaziyaning bu turida afaziyaga chalinganlar nutqni tushuna oladi, lekin gapirmoqchi bo'lganda so'zlarni topa olmasligi sababli gapira olmaydi. Motor afaziya bosh miya o'ng yarim shar maydonini harakatga keltiruvchi a'zolarning shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Harakatga keltiruvchi markaz Broka markazidir.

1861 yilda Polem Broka chap peshonaning pastki orqa uchdan bir qismi buramalarida “so'zlar obrazini harakatlantiruvchi markaz” deb ataluvchi Broka markazini topdi va birinchilardan bo'lib motor afaziya holatini ta'riflab berdi. Brokaning aynan shu kashfiyotidan so'ng afaziyaning sistematik tarzda o'rganish boshlandi. Kussmaul birinchi bo'lib davolash-pedagogik psixoterapiya asosida afaziyaga chalinganlarda nutqning sistematik qayta tiklanishini kiritdi.

Bir kishi afaziyaga ega bo'lsa deyarli butunlay gapirish va nutq tushunish qobiliyatini yo'qoladi. Bundan tashqari, kasal odam o'qish va yozish imkoniyatiga ega emas. Asosan, kasallik keksa yoshdagi insonlarda uchraydi, lekin afaziya bolalarda ham uchrashi mumkin.

Bilamizki, motor afaziyada og'zaki nutqning yo'qolishi hodisasi uchraydi. Motor afaziyaning ikki shaklga bo'lishi mumkin:

1. Afferent motor afaziya
2. Efferent motor afaziya

Motor afaziyaning bu ikki shakli o'ziga xos xususiyatlari bilan bir-biridan farqlanadi. Afferent motor afaziyada afaziyaga chalinganlar tovushlarni chalkashtirib, ya'ni bir-biridan farqlanadigan, ammo qaysidir jihatlari bilan bir guruhga mansub tovushlarni almashtirib qo'llaydi. Bunda afaziyaga chalinganlar tovushlarni talaffuz qilish qobiliyatini yo'qotadi. Efferent motor afaziyaga chalinganlar alohida-alohida tovushlarni oson talaffuz qiladi, lekin so'z va iboralarni talaffuz qilayotganda biroz qiyinchiliklarga uchraydi. Bunda so'z va iboralarni talaffuz qilishda tutilib –tutilib talaffuz qiladi.

Afferent motor afaziya orqa markaziy va bosh miya po'stlog'ining tepa qismi shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Afferent motor afaziya (afferent – olib kiruvchi, afferentlar – asab tugallanmalari). Afferent uchun tovushni tanlash zanjirining buzilishi xosdir.

Efferent afaziya – (efferents – chiqaruvchi; efferentlar – reflektorli yoyning yakuniy qismi) birinchi marotaba 1861 yilda P.Broka tomonidan ta'riflangan. U miya chap yarim sharining premotor qobig'ining pastki qismlarining shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Fikr bildirish grammatikasini parchalanishiga va nutqiy

stereotiplarning inertligi oqibatida bir so'z yoki bo'g'indan boshqa so'z yoki bo'g'inga o'tishning murakkabligiga sabab bo'ladi.

Sensor afaziya akustik-gnostik va akustik-mnestik afaziyaga bo'linadi.

Akustik-gnostik afaziya miya yarim korteksining chap yarim sharining yuqori singulat qismining orqa qismining shikastlanishi natijasida yuzaga keladi (vernikel maydoni 22). Afaziyaning bu shaklida markaziy mexanizm nutq tovushlarini akustik tahlil qilish va sintez qilish patologiyasi bo'lib, natijada fonemik eshitish buziladi. Fonemik eshitishning buzilishi hissiy afaziyaning markaziy nuqsoni bo'lib, ifodali nutqning qo'pol buzilishidan kelib chiqadi. Nutqning paradinamik tizimi fonema darajasida allaqachon buzilgan. Ular fonemalarni xususiyatlariga ko'ra ajrata olmaydilar: ovoqli - kar, qattiq - yumshoq, burun - burun bo'lmagan. Akustik-gnostik afaziya bilan og'riqan bemorlar barcha tovushlarni bir xil talaffuz qiladilar, chunki ular bu belgilarga ko'ra tovushlarni ajrata olmaydilar. Yoki ular tovushlarni o'xshash tovushlar bilan almashtiradilar. Natijada, so'zning ma'nosi yo'qoladi. Akustik-gnostik afaziya paytida:

O'qish va yozishda nuqsonlar kuzatiladi.

Eshitish hisobi buzilgan.

Ritmning buzilishi kuzatiladi.

Hissiy irodaviy sohaning buzilishi kuzatiladi.

Ushbu turdagi afaziyada hatto oddiy ko'rsatmalar ham tushunarsizdir. Ammo ba'zida aytilganlarning umumiy ma'nosi tushuniladi. Nutq ma'nosining 3 darajasi qayd etilgan:

Qo'pol - juda cheklangan tushunish.

O'rta - situativ nutq tushuniladi.

Oson - nutq mantiqiy ketma-ketlikka erishmasdan nisbatan erkin tushuniladi.

Akustik-gnostik afaziyada og'zaki nutq rivojlanishining uch darajasi mavjud:

Og'ir daraja - nutq turli tovushlar, so'zlar, iboralar to'plamidan iborat. Nutqni ifodalash mumkin emas. Bunday nutq biroz vaqt o'tgach logoriya bilan almashtiriladi.

Logoreia - bu keraksiz ma'lumotlar oqimi.

O'rta daraja - logoriya elementlari so'zma-so'z va og'zaki parafaziyalar bilan almashtiriladi. Parafaziya - nutqqa yondashuv so'zlar, tovushlar va jummalarni ma'nosiz almashtirish. Nutq tezligi tez. Ammo o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini tuzatishga urinish sifatida, pauzalar so'zlar ichida yoki so'zlar orasida beriladi. Gap a'zolari nutqda qo'llanilsa, mubta va xabar ustunlik qiladi.

Yengil daraja nutqni tiklashning oxirgi bosqichidir. Insonning og'zaki nutqi o'zining lug'aviy tarkibi va sintaktik tuzilishiga ko'ra rang-barang va ochiqdir. Talaffuzdagi qiynchiliklar seziladi.

Akustik-mnestik afaziya eshitish sohasining o'rta va orqa qismining shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Ushbu nuqsonning asosi eshitish yo'lining inhibitsiyonining kuchayishi natijasida nutq eshitish xotirasining pasayishi hisoblanadi. Ushbu turdagi afaziya paytida bir nechta markazlar buziladi:

Nutqni eshitish markazi buzilgan.

Akustik idrok etish hajmi kamayadi.

Materialistik fikrlash buziladi.

Asosiy markaziy nuqson - nutqni tushunishning buzilishi. Akustik-gnostik afaziyadan farqli o'laroq, logoreya kuzatilmaydi. Ba'zi hollarda, so'zning to'g'ri talaffuziga qaramay, ma'noni boshqacha idrok etish mumkin. Ushbu nuqson vaqtida uzatish liniyalarining tormozlanishi sodir bo'ladi. Tormozlash natijasida oldingi ma'lumotlar unutilib, yangi ma'lumotlarga o'rin beriladi. Juda ko'p ma'lumot nuqsonni kuchaytiradi. Yozuvda jiddiy nuqsonlar kuzatilmaydi. Ushbu turdagi afaziyada qisqa jumlar qo'llaniladi. To'g'ri so'zni qidirish uchun biroz vaqt sarflanadi.

Xulosa qilib aytganda, "alaliya" va "afaziya" atamaları uzoq vaqtgacha noma'lum chegaralanishda kuzatiladi. Faqatgina 30-yillarga kelib logopediyada "alaliya" va "afaziya" atamaları keskin farqlandi. **alaliya** — nutqning rivojlanmay qolishi, **afaziya** — nutqning yo'qolishidir. Alaliya yosh bolalarda uchraydi, afaziya esa asosan yoshi kattalarda 80% holatlarda insultdan keyin uchraydi. Alaliya – afaziyadan farqli ravishda tug'ma yoki bolaning 3 yoshgacha bo'lgan davrida biror-bir patologiya natijasida gapirish markazining buzilishi bo'lib, bunda gapirish qobiliyatining barcha komponentlari buziladi (fonetik, grammatik, leksik jihatdan). Ushbu patologik jarayon maktab yoshidagi bolalarning 1 %ida uchraydi, maktabgacha bo'lgan bolalar orasida esa 0,2-0,6 %ni tashkil etadi. Alaliya qizlarga nisbatan o'g'il bolalarda 2 barobar ko'proq uchraydi. Alaliya – bu klinik diagnoz bo'lib, logopedlar tomonidan qo'yiladi va Umumiy gapirishning shakllanmasligi (UGSH) deb ataladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Logopediya. M.Y. Ayupova Toshkent-2007.
2. Defektologiya asoslari. V. S. Raxmanova
3. <https://in.academy.uz/>
4. <https://avitsenna.uz/alaliya/>
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Alaliya>
6. <https://fayllar.org/tuxtaeva-sarvinoz-tulkinboevna-afaziyaning-nutqda-voqyelanish.html?page=2>